

הכנסת הלשכה המשפטית

ירושלים, כ"ט באדר א' תשע"ו
9 במרס 2016

מנגנונים להסדרה של "התיישנות מתוכננת" – סקירה משווה

מסמך זה נכתב לבקשת חבר הכנסת נחמן שי, ועניינו סקירת הסדרים בחקיקה זרה שבמסגרתם מטופל הנוהג המסחרי של "התיישנות מתוכננת" (planned obsolescence, ראו הרחבה להלן).

במסגרת המסמך בחנו האם קיימת הסדרה ייחודית בחקיקה הזרה לטיפול בנוהג המסחרי של "התיישנות מתוכננת" והאם נעשה שימוש באמצעים משפטיים כלליים לטיפול בנוהג האמור. בהתאם לבקשה שהוגשה לנו, נסקרה במסמך ההסדרה הייחודית שהוצעה לאחרונה בצרפת בתחום זה ואשר אמורה להיות מאושרת בקרוב. כמו כן, נסקרו הצעות לחקיקה ייחודית בבלגיה והוראות כלליות רלוונטיות מתחומי הגנת הצרכן והגנת הסביבה באיחוד האירופי.

רקע כללי

"התיישנות מתוכננת" (planned obsolescence), או "התיישנות מובנית" (built-in obsolescence), היא מונח מעולם הכלכלה והעסקים שנועד לתאר **אסטרטגיה תכנונית שמגבילה את משך חייו של מוצר**. מבחינה מילונית, "התיישנות מתוכננת" מוגדרת כמדיוניות מכוונת, שבמסגרתה נקבע גבול מלאכותי לאורך חייו של מוצר כך שהוא ייהפך למיושן לפני סוף חייו השימושיים (זאת, בין אם בשל התיישנות חומרים ובין אם בשל הפיכתו ללא אופנתי עוד, unfashionable). הגדרות מילוניות אחרות שמות דגש על ההשלכה של המגבלה המלאכותית שמביאה לכך שבפרק זמן קצר המוצר הופך ללא שימושי עוד וכתוצאה מכך צרכנים נאלצים לרכוש דגם חדש יותר של המוצר, דבר שיגביר את המכירות של היצרנים.¹

יודגש, כי בספרות הכלכלית והעסקית מוצגות **נקודות מבט שונות על הנוהג העסקי של התיישנות מתוכננת**. כך, בדרך-כלל, הנוהג זוכה לביקורת חריפה, וזאת, בין היתר, בשל **ההשלכות השליליות שעשויות להיות לו על ציבור הצרכנים** (שנדרשים להחליף את המוצר שבעלותם לעיתים קרובות), **על השוק כולו ואף על אותם היצרנים שנוקטים בנוהג זה** (וזאת בשל העלויות הגבוהות של השקעה בתכנון מוצרים שעמידותם נמוכה מעבר לנדרש מבחינה כלכלית).²

¹ ראו מעות - אגרון הכלכלה, המינהל והעסקים (עורך ראשי: איתן אבניאון). כן, ראו:

Collins English Dictionary - Complete & Unabridged 2012 Digital Edition. The American Heritage, New Dictionary of Cultural Literacy, Third Edition Copyright, 2005.

² Jeremy Bulow, An Economic Theory of Planned Obsolescence, The Quarterly Journal of Economics (1986) 101 (4): 729-749. Nathan Shedroff, Design Is the Problem: The Future of Design Must be Sustainable, Rosenfeld Media, 2009, pp 282-289.

יחד עם זאת, נוהג זה עשוי דווקא להיחשב, לעיתים, כנוהג מסחרי חיובי מבחינה כלכלית או עסקית (או לכל הפחות כנוהג יעיל כלכלית), וזאת מהטעמים שלהלן:³

- **"הנדסת ערך" (value engineering):** הנדסת ערך היא מתודה שנועדה לשפר את "ערך" המוצר (או השירות המוצע). המונח "ערך" בשיטה זו מוגדר כיחס בין תפקוד המוצר ובין עלות הייצור שלו. המתודה מתמקדת בשיפור הערך כך שהיצרן יעשה שימוש במשאבים מעטים ככל הניתן בעת יצור המוצר תוך שמירה על רמת תפקוד נאותה של המוצר הסופי (בדומה לתפיסות מעולם הקיימות). הרעיון המרכזי שמאחורי המתודה הוא שכל החומרים שמרכיבים את המוצר צריכים להתכלות פחות או יותר באותו המועד מבלי שתיווצר השקעה עודפת ביצור או בזבוז של משאבים. מתודה זו נפוצה, בדרך-כלל, בענפים שבהם מתרחשים שינויים ושיפורים טכנולוגיים תדירים. בענפים אלה יצרנים לא יבזבוזו חומרים לשווא על מוצר שלא אמור להחזיק מעמד מעבר לנדרש מכוח השינויים הטכנולוגיים התכופים הצפויים, ואילו הצרכנים לא יידרשו לשלם מחיר גבוה על מוצר שנבנה מחומרים "עדיפים" שעלותם גבוהה יחסית.

- **"תכנון פונקציונאלי" (functional obsolescence):** תכנון פונקציונאלי מתרחש כאשר מוצר חדש שמוחדר לשוק גורם לסדרת המוצרים הקודמים להיראות כמיושנים (לדוגמה, בעת הצגת דור חדש של טלפונים ניידים שעדיפים טכנולוגית על דור קודם או בעת הצגת קולקציה חדשה של בגדים). במקרים אלה אומנם מתרחש אובדן בשל התיישנות מוצרים קודמים, אך הצרכנים זוכים למוצרים עדיפים וטובים יותר. יחד עם זאת, לעיתים מתרחשת תופעה של החדרת דור חדש לכאורה של מוצרים שלא עדיפים טכנולוגית על הדור הקודם (Pseudo-functional obsolescence). במקרה כזה החדרת ה"דור החדש" של המוצרים גורמת להוצאה גבוהה יותר ולזבוז משאבים ולכן אינה מוגדרת כנוהג חיובי מבחינה כלכלית או עסקית. מעבר לכך, החלפה של סדרת מוצרים בתדירות גבוהה יכולה אף להביא לנטישה של צרכנים ולתוצאות השליליות שהוצגו לעיל.

כאמור לעיל, וכפי שגם יוצג להלן בחלק הסקירה המשווה, מבחינה משפטית ההסדרה של נוהג מסחרי ועסקי זה נוגעת לא רק לרגולציה בתחומי הצרכנות, אלא לעיתים גם לרגולציה כללית יותר בתחומי הגנת הסביבה והאקולוגיה ובתחומים אחרים. כך, ההסדרה של נוהג זה יכולה ללבוש צורה של הסדרים פרטניים-ייחודיים שנועדו לטפל בתופעה, או לחילופין להיעשות, בעקיפין, באמצעות הסדרים רוחביים מתחומי רגולציה כלליים יותר.

סקירה משווה

בבדיקתנו לא אותרה חקיקה מיוחדת שנועדה לטפל בנוהג המסחרי של "התיישנות מתוכננת", למעט בצרפת שבה ההסדרה בתחום זה מתגבשת בימים אלה, ובבלגיה שבה הנושא היה במוקד של דיונים ציבוריים רבים ובניסיון חקיקה שלא הבשיל לכדי חוק. בחלק זה נסקור בקצרה את החקיקה בצרפת ואת הצעת החוק

³ להרחבה ראו:

Jeremy Bulow, An Economic Theory of Planned Obsolescence, The Quarterly Journal of Economics (1986) 101 (4): 729-749. Addison Del Mastro, Planned Obsolescence: The Good and The Bad, Property and Environment Research Center 2012. Patrick Crasson, "Consumption driven "GloCal" Innovation", Presentation for BeNovate - Strategy and Innovation Services.

בבלגיה כמו גם נציג בקצרה את ההסדרה הכללית באמצעות דיני הגנת הצרכן והגנת הסביבה באיחוד האירופי שעשויה להשפיע על הטיפול בסוגיה.

צרפת

מעבר לחקיקה הכללית בתחום דיני הצרכנות בצרפת, החלו בשנים האחרונות ליזום הסדרה ייחודית לטיפול בנוהג של "התיישנות מתוכננת", וזאת בשל ההשלכות השליליות של הנוהג על ציבור הצרכנים.⁴ במהלך שנת 2014, התקבלה הצעת חוק לתיקון קוד הצרכנות הצרפתי (Code de la Consommation),⁵ שבה הוצע כי הנוהג של "התיישנות מתוכננת" ייאסר. המונח "התיישנות מתוכננת" מוגדר בהצעה כדלקמן: **"כל פעולה מכוונת שנעשית במטרה להפחית את משך החיים התפעוליים של טובין כלשהם או פוטנציאל השימוש בטובין, בכדי להגביר את קצב התחלופה שלהם"**. יודגש, כי לפי הצעת החוק הנטל להוכחת יסוד הכוונה של היצרן מוטל על הצרכן, כאשר התיקון עתיד לחול לא רק על מכירת טובין, אלא גם על שירותים ועל חלפים לטובין.⁶ הוצע כי עונשו של יחיד שהפר הוראה זו יהיה קנס שלא יעלה על 300,000 יורו ומאסר שלא יעלה על שנתיים, ובמקרה של תאגיד קנס שלא יעלה על 5% מהמחזור החודשי.⁷

עוד נקבע בהצעה האמורה, כי תוך שנה מכניסת החוק המתקן לתוקף תגיש הממשלה לפרלמנט דוח בנוגע לנוהג של התיישנות מתוכננת, שיכלול גם התייחסות להגדרת המונח, אחריות יצרנים, זמינות חלפים וכדומה.⁸

יחד עם זאת, יודגש כי עד למועד כתיבת מסמך זה לא תוקן עדיין קוד הצרכנות בפועל כך שהתיקון דלעיל ייכלל בו.⁹

בלגיה

בבלגיה, עמד בשנים האחרונות נושא ההתיישנות המתוכננת של מוצרים (ובייחוד של מוצרים "מבוססי אנרגיה", produits liés à l'énergie)¹⁰ במוקד של דיונים שונים בסנאט הבלגי שלא הבשילו לכדי חקיקה (דיונים

⁴ Mark Fenwick, Stefan Wrba, Flexibility in Modern Business Law: A Comparative Assessment (Springer, 2016), pp 19-20. LOI n° 2014-344 du 17 mars 2014 relative à la consommation (JORF n°0065 du 18 mars 2014 page 5400). Arnaud Gossement, Transition énergétique : la lutte contre l'obsolescence programmée, 15 June 2015.

⁵ LOI n° 2014-344 du 17 mars 2014 relative à la consommation (JORF n°0065 du 18 mars 2014 page 5400).

⁶ Arnaud Gossement, Transition énergétique : la lutte contre l'obsolescence programmée, 15 June 2015. Article 22 ter A du projet de loi relatif à la transition énergétique.

⁷ Mark Fenwick, Stefan Wrba, Flexibility in Modern Business Law: A Comparative Assessment (Springer, 2016), pp 19-20. Arnaud Gossement, Transition énergétique : la lutte contre l'obsolescence programmée, 15 June 2015. Article 22b ter A du projet de loi relatif à la transition énergétique.

⁸ Article 8, LOI n° 2014-344.

⁹ Mark Fenwick, Stefan Wrba, Flexibility in Modern Business Law: A Comparative Assessment (Springer, 2016), pp 19-20. Arnaud Gossement, Transition énergétique : la lutte contre l'obsolescence programmée, 15 June 2015.

מעבר לכך, יוער כי בכתבות עיתונאיות (לא משפטיות) שבמסגרתן הצעת החוק נסקרה נטען כי אמורים להיקבע במסגרתה גם מנגנונים שיחייבו יצרנים לציין על גבי טובין מה משך החיים הצפוי שלהם ומה פרק הזמן שבו ייוצרו חלפים לטובין האמורים. יחד עם זאת, בספרות המקצועית שנסקרה ובהצעות החוק שנבחנו במסמך זה לא נמצאה עדות לכך. ראו לדוגמה:

Homa Khaleeli, End of the line for stuff that's built to die? The Guardian, March 3, 2015. Jon Levine, France Wants Companies to Admit When They Make Appliances That Break Down Quickly, Science.Mic, March 3, 2015.

אלה נסובו סביב סוגיות של זכויות צרכנים, חובות יצרנים, התאמה לחקיקה בתחום הקיימות ועוד).¹¹ כך, אחת ההצעות המרכזיות שהוצגו בנושא זה בסנאט הייתה "הצעת החלטה" פרטית (Motion for a resolution)¹² שנדונה במהלך שנת 2011. במסגרת ההצעה נדרשה המדינה לפעול כדי לחייב יצרנים לסמן על גבי אריזות את משך החיים הצפוי של סוגי מוצרים מבוססי אנרגיה ואת תקופות השירות הצפויות שלהם. עוד הוצע כי המדינה תפעל להבטיח כי יצרנים יציעו חלפים למוצרים אלה במחירים סבירים. יחד עם זאת, עד למועד כתיבת מסמך זה ההצעה האמורה לא הבשילה לכדי חקיקה.¹³

האיחוד האירופי

ברמת האיחוד האירופי נקבעו בשנים האחרונות דירקטיבות שונות¹⁴ שעניינן סוגיות אקולוגיות וסוגיות של הגנת הסביבה, שעשויות להיות רלוונטיות (בעקיפין) לטיפול בהתיישנות מתוכננת.¹⁵ כך, בין היתר, נקבעו בדירקטיבות אלה הוראות שמעודדות מיחזור טובין בחברה האזרחית (בייחוד בהקשר של "מוצרים מבוססי אנרגיה" וציוד אלקטרוני, (electronic equipment ו-energy-related products), כמו גם הוראות שנועדו לחייב

¹⁰ מונח זה לקוח מדירקטיבת המסגרת 2005/32/EC של האיחוד האירופי, העוסקת במוצרים שעושים שימוש ישיר באנרגיה ובמוצרים שיש להם השפעה עקיפה על צריכת אנרגיה (דוגמת אמצעים לבידוד בנייה, חלונות, מתקנים לצריכת מים וכדומה). המונח מתייחס לסוגים שונים של מוצרים אלה. להרחבה בנושא זה, ראו:

Directive 2005/32/EC of the European Parliament and of the Council of 6 July 2005 establishing a framework for the setting of ecodesign requirements for energy-using products and amending Council Directive 92/42/EEC and Directives 96/57/EC and 2000/55/EC of the European Parliament and of the Council.

¹¹ הכוונה בעיקר לשאילתות שהוצגו לממשלה ודיונים כלליים בסנאט, ראו לדוגמה:

Question écrite n° 6-691, de Christie Morreale (PS) du 30 juin 2015. Question écrite n° 6-61, de Lode Vereeck (Open Vld) du 24 octobre 2014. Question écrite n° 6-63, de Lode Vereeck (Open Vld) du 3 novembre 2014. Question écrite n° 6-62, de Lode Vereeck (Open Vld) du 28 octobre 2014. Sénat de Belgique, Annales n° 5-46 (JEUDI 2 FÉVRIER 2012 - SÉANCE DE L'APRÈS-MIDI).

¹² הליך תקנוני שקיים בסנאט הבלגי.

¹³ Mark Fenwick, Stefan Wrba, Flexibility in Modern Business Law: A Comparative Assessment (Springer, 2016), pp 18-19. Proposition de résolution en vue de lutter contre l'obsolescence programmée des produits liés à l'énergie (Déposée par Mme Muriel Targnion et consorts), Sénat de Belgique, Session De 2010-2011, Document législatif n° 5-1251/1.

¹⁴ לשם שלמות התמונה יוער כי במשפט האיחוד תקנות (Regulations) נחשבות כבעלות תוקף משפטי מחייב ומיידי בדין הפנימי של כל המדינות החברות (ואינן מצריכות פעולה כלשהי מצד המדינות החברות). לעומתן, דירקטיבות (Directives) אומנם מחייבות את המדינות החברות לפעול בכדי ליישם את הוראותיהן ולצורך כך אף קובעות לוחות זמנים ויעדים שנדרשים בעת היישום, אולם דרכי היישום עצמן מסורות למדינות החברות (בכוחן של הדירקטיבות להשפיע על מדינות חברות הן על בסיס "עקרון ההשפעה הישירה" והן מכוח "עקרון ההשפעה העקיפה", לפיהם פרט יכול לדרוש זכויות מכוח דירקטיבה, גם אם לא יושמה או לא יושמה כנדרש במדינתו, או לחילופין לדרוש כי חקיקה מדינתית תתפרש באופן הרמוני ליתר החקיקה של האיחוד). להרחבה, ראו סעיף 288 ל-Treaty on the Functioning of the European Union (2007), וכן פסקי הדין שלהלן:

Case 26/62 Van Gend & Loos (1963) ECR 1. Case 41/74 Van Duyn v. Home Office [1975] ECR 1337. Case 14/83 Von Colson v Land Nordrhein-Westfalen [1984] ECR 1891. Case C-322/88, Salvatore Grimaldi v Fonds des maladies professionnelles [1989] ECR 4407.

¹⁵ Directive 2009/125/EC of the European Parliament and of the Council of 21 October 2009 establishing a framework for the setting of ecodesign requirements for energy-related products. Directive 2010/30/EU of the European Parliament and of the Council of 19 May 2010 on the indication by labelling and standard product information of the consumption of energy and other resources by energy-related products. Directive 2002/96/EC of the European Parliament and of the Council of 27 January 2003 on waste electrical and electronic equipment. Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on waste and repealing certain Directives.

יצרנים לסמן טובין ולהעביר מידע לצרכנים בדבר עמידות מוצרים, מידת התכלות רכיביהם ועוד. כל אלה יכולים לעודד יצרנים לתכנן ולבנות מוצרים שיהיו בעלי משך חיים משמעותי ושניתן יהיה למחזר אותם.¹⁶ כמו כן, שתי דירקטיבות נוספות ברמת האיחוד שלא עוסקות במישרין בהתיישנות מתוכננת, אך יכולה להיות להן השפעה עקיפה על הטיפול בנוהג, הן: דירקטיבת נוהגי הסחר הלא הוגן משנת 2005 (להלן ה-UCPD),¹⁷ ודירקטיבת המכר הצרכני משנת 1999 (להלן ה-CSD).¹⁸ דירקטיבת ה-UCPD אוסרת על נוהגים מסחריים שונים שמאיינים את יכולתו של הצרכן לקבל החלטה מושכלת בעת ההתקשרות (כגון: הטעיה, השמטת מידע וכדומה).¹⁹ כך, אם ניתן להוכיח כי יצרן פעל במכוון להתיישנות מוצריו ופעולות אלה הטעו או לא הובאו לידיעת צרכנים, ניתן יהיה, על-פניו, לעשות שימוש בהוראות אלה כדי לתבוע אותו. לעומת זאת, דירקטיבת ה-CSD עוסקת בזכויות צרכן בעת עסקאות מכר, ובתוך כך גם בנושא האחיות למוצרים.²⁰ לפי ה-CSD, יצרן יהיה אחראי לכל חוסר התאמה (any lack of conformity) שמתגלה בטובין במהלך 6 החודשים הראשונים לאחר הרכישה של המוצר (בכדי להשתחרר מאחירות, על היצרן להוכיח כי חוסר ההתאמה או הפגם בטובין נוצרו לאחר המכירה).²¹ לפי הספרות המקצועית שנסקרה, בסעיף זה ניתן לעשות שימוש במטרה להפחית את הסיכון לכך שיצרן ינקוט בנוהג של התיישנות מתוכננת.²² מעבר לכך, בשנת 2013 הודיעה ה-EESC,²³ כי בעקבות דיונים שנערכו במועצה, התגבשה עמדתם כי יש לאסור לחלוטין על נוהגים מסחריים מסוג "התיישנות מתוכננת" כאשר הם מתבטאים בתכנון מלאכותי של פגמים בטובין (built-in defects). להודעה זו אומנם אין תוקף מחייב בדין המדינתי, אך יש לה משקל בשיח הפנים-אירופי בשל הרכב הגוף (שכולל גורמים עסקיים מרחבי אירופה) ובשל הסמכויות המשמעותיות שהוקנו לו לייעץ למוסדות האיחוד השונים.²⁴ לפי ההודעה, לא נמצאו יתרונות מבחינה תעסוקתית לנוהג זה, או לחילופין היתרונות הקיימים שנמצאו היו מזעריים. יתרה מכך, לגישת ה-EESC, ייתכנו דווקא יתרונות תעסוקתיים בדמות יצירת מקומות עבודה בשוק התיקונים אם מוצרים ייוצרו שלא בנוהג של "התיישנות מתוכננת". כמו כן, מנקודות מבט בריאותיות וסביבתיות יש הצדקות למניעת זיהום שנגרם כתוצאה מנוהג עסקי זה ואף הצדקות צרכניות שיתבטאו בחיזוק אמון הציבור בעסקים שפועלים באירופה ובמוניטין שלהם. לאור כל זאת, בנוסף על העמדה הבסיסית לאסור לחלוטין על נוהגים מסוג זה, נקבע בהודעה כי מבחינה צרכנית יש לבחון את האפשרות של קביעת דרישות מידע מיצרנים בדבר אומדן משך החיים הצפוי של טובין ופרסומן לצרכנים. כמו כן, נקבע כי יש לבחון

¹⁶ Mark Fenwick, Stefan Wrbka, Flexibility in Modern Business Law: A Comparative Assessment (Springer, 2016), page 19.

¹⁷ Directive 2005/29/EC of the European Parliament and of the Council of 11 May 2005 concerning unfair business-to-consumer commercial practices in the internal market and amending Council Directive 84/450/EEC, Directives 97/7/EC, 98/27/EC and 2002/65/EC of the European Parliament and of the Council and Regulation (EC) No 2006/2004 of the European Parliament and of the Council.

¹⁸ Directive 1999/44/EC of the European Parliament and of the Council of 25 May 1999 on certain aspects of the sale of consumer goods and associated guarantees.

¹⁹ Articles 5-8, UCPD.

²⁰ Articles 3-6, CSD.

²¹ Article 5(3), CSD.

²² Mark Fenwick, Stefan Wrbka, Flexibility in Modern Business Law: A Comparative Assessment (Springer, 2016), page 20.

²³ המועצה הכלכלית חברתית (European Economic and Social Committee, להלן – EESC), או המועצה. המועצה היא ארגון של האיחוד האירופי שמורכב מארגוני מעסיקים וארגוני עובדים, ואשר ניתנו לו סמכויות ייעוץ במטרה לאפשר לגורמים החברים בו להשמיע את עמדותיהם בפני גופים שונים של האיחוד האירופי. להרחבה בנוגע לגוף זה וסמכויותיו, ראו: [אתר האינטרנט של המועצה הכלכלית-חברתית](#), כניסה אחרונה 8.2.2016.

²⁴ ראו באתר האינטרנט לעיל. כמו כן, יוער כי במסגרת הדיונים בצרפת ובבלגיה הוזכרה הודעת המועצה כמקור להצעות החקיקה המדינתיות ולדיונים שנערכו במדינות אלה.

את האפשרות לקביעת משך חיים מינימאלי לטובין והאפשרות של הטלת עלויות המיחזור של טובין שיש להם משך חיים נמוך מחמש שנים על היצרנים.²⁵

כתיבה : עו"ד גלעד נוה, ממונה (חקיקה ומחקר משפטי)
אישור : עו"ד הודיה קין, ממונה בכירה (חקיקה ומחקר משפטי)

²⁵ EESC, The EESC calls for a total ban on planned obsolescence, Ref: 61/2013. EC, Public Consultation on the Circular Economy, October 2015.